

Vertrouwen van de wederpartij staat voorop

mr. Marc A.J.G. Janssen en
mr. Madeleine M. van Rossum¹

Naar aanleiding van een recent arrest van de Hoge Raad wordt in dit artikel de jurisprudentie over het toerekeningsvraagstuk bij vertegenwoordiging besproken. In de jurisprudentie van de HR kunnen aanknopingspunten worden gevonden voor het standpunt dat derdenbescherming in geval van onbevoegde vertegenwoordiging ook gerechtvaardigd is indien de derde als te goeder trouw kan gelden en het handelen van de pseudo-vertegenwoordiger zijn grond vindt in factoren die liggen in de risicosfeer van de achterman.

Art. 3:66 lid 1 BW bepaalt dat een door de gevolmachtigde binnen de grenzen van zijn bevoegdheid in naam van de volmachtgever verrichte rechtshandeling in haar gevolgen de volmachtgever treft. Art. 3:66 lid 1 BW wordt bij vermogensrechtelijke rechtshandelingen in art. 3:78 BW van overeenkomstige toepassing verklaard op andere vormen van vertegenwoordiging dan volmacht, bijvoorbeeld vertegenwoordiging door bestuurders van een rechtspersoon. Art. 3:66 lid 1 BW is derhalve een bepaling van algemeen vertegenwoordigingsrecht.²

Voor de praktijk is het bepaalde in art. 3:61 lid 2 BW belangrijk. Deze bepaling kan namelijk meebrengen dat de pseudo-volmachtgever geen beroep kan doen op een (ingeschreven) bevoegdheidsbeperking. Deze bepaling bevat drie vereisten waaraan voldaan moet zijn, wil een derde een beroep kunnen doen op de gebondenheid van de pseudo-vertegenwoordigde, ondanks het ontbreken van een (toereikende) volmacht:

- de derde heeft aangenomen dat de pseudo-vertegenwoordiger vertegenwoordigingsbevoegd was;
- de derde mocht dit redelijkerwijs aannemen;
- de derde heeft het bestaan van een toereikende volmacht aangenomen op basis van een verklaring of gedraging van de pseudo-principaal (handelen of nalaten), met andere woorden: de schijn van aanwezig-

heid van een toereikende volmacht moet zijn gewekt door de pseudo-principaal: er moet sprake zijn van een zogenaamd 'toedoen' van de achterman.³

In de rechtspraak blijkt met name het laatste, ook wel aangeduid als het toedoenbeginsel, vereiste problemen op te leveren. De HR heeft in zijn jurisprudentie uiteengezet wanneer hieraan is voldaan. Recent (HR 26 september 2003, NJ 2004, 460) heeft de HR een arrest gewezen waarin dit aspect wederom naar voren is gekomen.

TOEREKENBARE SCHIJN GEWEKT

In dat recente arrest⁴ staat centraal de vraag of een huurovereenkomst tot stand is gekomen, mede in aanmerking genomen dat degene (Stok) die namens de aspirant-huurder (de Regiopolitie) onderhandelde, daartoe onbevoegd was. De rechtbank heeft het verweer van de Regiopolitie dat zij door het optreden van Stok niet tegenover Hovax (de verhuurder) is gebonden, verworpen. Zij heeft daartoe het volgende overwogen.

- Stok heeft vanaf januari 1993 ten behoeve

van de Regiopolitie onderhandeld over de huurovereenkomst zonder ooit een voorbehoud te maken met betrekking tot zijn vertegenwoordigingsbevoegdheid;

- Stok was een betrekkelijk hoge ambtenaar;
- ten tijde van de onderhandelingen bestond een ondoorzichtige situatie wat betreft de vraag wie bevoegd was de Regiopolitie in rechte te vertegenwoordigen;
- Stoutjensdijk (degene met beslissingsmacht in dezen) was op de hoogte van het feit dat Stok namens de Regiopolitie onderhandelde met Hovax, terwijl hij eveneens op de hoogte was van het verloop van die onderhandelingen.

Door onder deze omstandigheden na te laten Hovax in een eerder stadium duidelijk te maken dat Stok de Regiopolitie niet kon binden, heeft laatstgenoemde volgens de rechtbank de aan haar toerekenbare schijn gewekt dat Stok daartoe wel bevoegd was.

Ook de verkeersopvattingen over omvang van de vertegenwoordigingsbevoegdheid spelen mee, gezien de functie van de pseudo-vertegenwoordiger en zijn taken

GEEN AFWIJKING

Uit het arrest van de HR volgt in de eerste plaats dat nog steeds geldt de dubbele eis dat de wederpartij heeft aangenomen – en onder de gegeven omstandigheden – redelijkerwijs mocht aannemen dat een toereikende volmacht was verleend. Voorts geeft de HR aan dat indien de wederpartij op grond van bijzondere omstandigheden van het concrete geval redelijkerwijs mocht aannemen dat een toereikende volmacht was verleend, het in de regel voor de hand zal liggen dat zij (die wederpartij) ook – daadwerkelijk – op de bevoegdheid van de tussenpersoon heeft vertrouwd, zodat daarvan dan ten processe moet worden uitgegaan, tenzij degene in wiens naam gehandeld is, het tegendeel aannemelijk weet te maken. Juist lijkt ons de opmerking van Kortmann dat deze door de HR gegeven regel van bewijsrecht een noviteit is.⁵

Een derde belangrijk punt in dit arrest van de HR is het volgende. Hovax betoogde dat de schijn van vertegenwoordigingsbevoegdheid (de toerekeningsvraag) moet worden beoordeeld naar het moment waarop de gestelde overeenkomst tot stand zou zijn gekomen. De HR geeft te kennen dat dit standpunt rechtens juist is. Dit betekent uiteraard niet, zo zouden wij willen toevoegen, dat ook feiten die zich later hebben voorgedaan niet relevant kunnen zijn bij de beantwoording van de toerekeningsvraag.⁶ Zie in dit verband HR 12 januari 2001, NJ 2001, 57 inzake Kuipers B.V./Wijnveen B.V., welk arrest hierna wordt behandeld.

Ten slotte is nog van belang dat de HR overeenkomstig de tekst van art. 3:61 lid 2 BW overweegt dat het er om gaat dat de wederpartij op grond van een verklaring of gedraging van de pseudo-vertegenwoordigde heeft aangenomen dat een toereikende volmacht was verleend. Kortmann stelt in dit

verband de vraag⁷ of dit betekent dat de HR heeft willen aangeven dat – daadwerkelijk – toedoen van de pseudo-vertegenwoordigde altijd vereist is voor de bescherming van de wederpartij. Met Kortmann zouden wij willen aannemen dat de HR niet heeft willen afwijken van de koers die hij de afgelopen jaren heeft gevaren. Zie de hierna te bespreken rechtspraak. Deze roept dit beeld op dat het vertrouwen van de wederpartij niet alleen bescherming verdient wanneer de schijn van vertegenwoordigingsbevoegdheid is gewekt door verklaringen of gedragingen van de vertegenwoordigde, maar ook indien deze is gewekt door feiten of omstandigheden die in de risicosfeer van de vertegenwoordigde liggen.

OVERWEGENDE INVLOED

Een eerste expliciete ‘uitbreiding’ van het toedoenbeginsel is te vinden in het Liberty-arrest.⁸ Uit dit arrest kan worden geconclu-

deerd dat de pseudo-vertegenwoordiger de achterman bindt indien het gerechtvaardigd vertrouwen van de derde dat de vertegenwoordiger bevoegd was, is gebaseerd op handelingen van degene die een overwegende invloed heeft in het beslissingsbevoegde orgaan.⁹ De kernvraag die de HR diende te beantwoorden was, of het hof terecht had beslist dat Van Kreuning, houdster van een prioriteitsaandeel van Frank Liberty N.V. (hierna: Liberty), niet zodanig als lid van de vergadering van houders van prioriteitsaandelen is (kunnen) op(ge)treden, dat voormeld orgaan gezegd kan worden de schijn te hebben gewekt dat het goedkeuring had verleend voor het sluiten van een overeenkomst.

De HR overwoog dat een rechtspersoon zich met betrekking tot een overeenkomst niet kan beroepen op het ontbreken van een statutair vereiste toestemming van het beslissingsbevoegde orgaan, indien degene die in overwegende mate beslissingsmacht in dat orgaan heeft, tegenover de partij met wie de directie van de vennootschap de overeenkomst heeft gesloten, de schijn heeft gewekt dat het orgaan hiertoe de vereiste toestemming had gegeven. In dit kader spelen volgens HR de volgende omstandigheden een rol:

- de algemene machtspositie in de vennootschap van degene die de schijn heeft gewekt;
- de samenstelling en omvang van het orgaan waarvan de toestemming is vereist, mede in verband met de daarvan te

verwachten invloed op de – meer of minder formele – wijze van besluitvorming van dat orgaan; en
 • of de partij met wie de overeenkomst is gesloten, reden had om te vermoeden, dat een of meer van hen die met degene die de schijn van toestemming had opgewekt, stem hadden in het orgaan waarvan de toestemming was vereist, tegen het aangaan van een dergelijke overeenkomst waren.

TOEDOEN PLUS

Uit het arrest WGO-Koma¹⁰ kan naar ons oordeel worden gedestilleerd dat toerekening van de schijn van bevoegdheid aan de vertegenwoordigde niet uitgesloten is, indien er zelfs – in het geheel – géén duidelijke gedraging of verklaring van hem is aan te wijzen. De toerekenbare schijn van vertegenwoordigingsbevoegdheid wordt derhalve, anders dan het hiervoor besproken arrest Liberty I, losgemaakt van het beslissingsbevoegde orgaan.¹¹ In geschil was de vraag of tussen het Werkvoorzieningschap WGO en Koma een overeenkomst tot stand was gekomen.

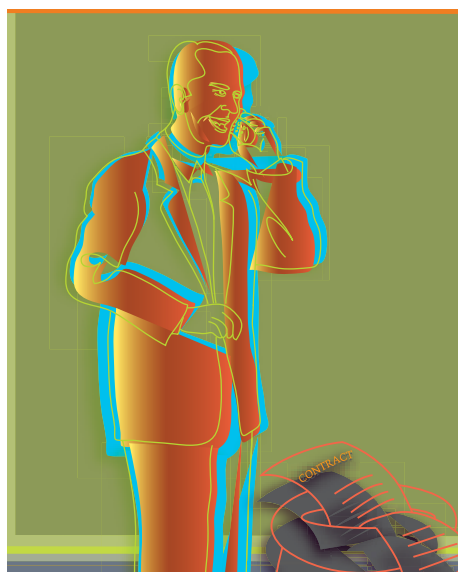
De HR geeft aan dat in dit kader mede van belang is, dat de organisatie en de verdeling van de bevoegdheden over de verschillende organen van een overheidslichaam als WGO bij hen die overwegen met dit lichaam te contracteren, minder gemakkelijk bekend zullen mogen verondersteld, dan bij een overheidslichaam als bijvoorbeeld een gemeente.

Dat aanvulling van het toedoenbeginsel in voormelde zin niet alleen aan de orde kan zijn in geval van een overheidslichaam maar ook bij privaatrechtelijke rechtspersonen, blijkt uit het arrest van de HR inzake Felix/Aruba.¹²

In dit arrest¹³ wordt voortgeborduurd op de weg die door de HR is ingeslagen in het hiervoor besproken arrest WGO/Koma. Tussen partijen was in confesso dat de luchthavenmeester niet bevoegd was Aruba ter zake van de uitoefening door Felix van diens bedrijf te binden. Felix betoogde dat hij, gezien de omstandigheden van het geval, erop mocht vertrouwen dat de luchthavenmeester die bevoegdheid wel had. Bij de beoordeling van dit betoog is volgens de HR mede van betekenis dat in geval van onderhandelingen tussen een overheidsfunctionaris en een derde die in de onjuiste veronderstelling verkeert dat deze functionaris ten aanzien van de desbetreffende materie bevoegd is de overheid te binden, zich omstandigheden kunnen voordoen, waardoor die onjuiste veronderstelling voor rekening van de overheid dient te komen.

Daarbij valt volgens de HR niet alleen te denken aan het geval dat de onjuiste veronderstelling is gewekt door een gedraging van het wel bevoegde overheidsorgaan, maar ook aan factoren als: de positie die de handelende functionaris binnen de organisatie van de overheid inneemt en diens gedragingen; de omstandigheid dat die organisatie en/of de verdeling van de bevoegdheden over de verschillende organen van de overheid – als gevolg van onduidelijkheid, onoverzichtelijkheid of ontoegankelijkheid van de desbetreffende regelingen – voor buitenstaanders ondoorzichtig zijn; alsmede eventuele nalatigheid aan de zijde van de overheid om de derde tijdig op de onbevoegdheid van de functionaris opmerkelijk te maken.

Deze omstandigheden kunnen zich uiteraard ook (deels) voordoen bij een privaatrechtelijke rechtspersoon. Ook dan dient derhalve te worden bezien of er voldoende redenen zijn om het toedoenvereiste naar voren te schuiven totdat het zich hecht of mede hecht aan de handelende functionaris zelf.¹⁴

Als de principaal een gevolmachtigde gebruikt en niet zelf met een derde handelt, creëert hij het risico dat die vertegenwoordiger ongewenste handelingen verricht en moet hij de gevolgen dragen

COMMON LAW

In het arrest Hartman/Bakker¹⁵ werd aan de HR de vraag voorgelegd of ervan mocht worden uitgegaan dat een uitvoerder (Cuiper) gemachtigd was om voor zijn werkgever, Bouwbedrijf Hartman, opdracht te verstrekken tot het afvoeren van vervuilde grond. Hartman beriep zich tegenover de vervoerder, Bakker, op het ontbreken van vertegenwoordigingsbevoegdheid. Het hof oordeelde dat Bakker had aangenomen, en in de gegeven omstandigheden ook mocht aannemen, dat in de aanstelling door Hartman van Cuiper als uitvoerder besloten ligt dat hem een toereikende volmacht was verleend om die overeenkomsten aan te gaan die naar verkeersopvatting uit de vervulling van de functie als uitvoerder voortvloeien.

Volgens de HR had het hof hiermee niet blijk gegeven van onjuiste rechtsopvatting. Ook uit dit arrest blijkt dat de HR de derdenbescherming in geval van onbevoegde vertegenwoordiging bepaald niet strikt verankert in het toedoenbeginsel. Immers, moeilijk kan worden volgehouden dat reeds voldaan is aan het toedoenbeginsel enkel en alleen doordat Hartman Cuiper als uitvoerder heeft aangesteld. Een dergelijke gedachtegang zou betekenen dat het toedoenbeginsel wel zeer weinig om het lijf heeft. Het gaat hier dus om een situatie waarin de HR van oordeel is dat, ook al is de schijn van vertegenwoordigingsbevoegdheid niet door de achterman gewekt, onder de gegeven omstandigheden (met name gelet op de verkeersopvattingen)

het toch gerechtvaardigd is dat deze schijn voor rekening van de achterman komt.

Uit dit arrest blijkt tevens dat het voor de toepassing van de 'common law-benadering' niet per definitie noodzakelijk is dat het (privaatrechtelijke) rechtspersonen betreft met een ondoorzichtige organisatie en/of onduidelijke verdeling van de bevoegdheden over de verschillende organen en/of personen, zoals dat bijvoorbeeld aan de orde was in het hiervoor besproken arrest Felix/Aruba. Immers, dat was in de kwestie Hartman/Bakker helemaal niet aan de orde. Desalniettemin speelde ook in een dergelijk geval bij de al dan niet toerekenbare schijn van vertegenwoordigingsbevoegdheid een relevante rol hoe ingevolge de verkeersopvattingen geoordeeld dient te worden over de omvang van de vertegenwoordigingsbevoegdheid, zulks gelet op de functie van de pseudo-vertegenwoordiger en zijn taken.

Het arrest Nacap/Kurstjens¹⁶ sluit aan bij de hiervoor uiteengezette gedachtegang. Nacap legde in opdracht van de Gasunie N.V. een gasleiding aan. Het hierbij vrijkomende bemalingswater bleek een vrij hoog chloorgehalte te hebben. Nacap deelde dat mee aan de Gasunie, die hierover op haar beurt overleg wenste te voeren met het Waterschap. Nacap is intussen aan twee bedrijven, waaronder Kurstjens, offerte gaan vragen voor de afvoer van het bemalingswater. De offerte van Kurstjens leidde tot onderhandelingen, die van de zijde van Nacap werden gevoerd

door Blauwbroek, een uitvoerder.

Het hof wijst erop dat Hoogstraten (directeur van Nacap) tot het aangaan van de overeenkomst bevoegd was. Hoogstraten heeft aan Kurstjens doen blijken dat hij ervan op de hoogte was dat Visser en diens ondergeschikte Blauwbroek onderhandelingen voerden die ertoe strekten de overeenkomst tot stand te brengen. Voorts acht het hof van belang dat Hoogstraten in zijn contact met Kurstjens niet ervan blijk heeft gegeven dat Visser niet bevoegd was de overeenkomst in naam van Nacap aan te gaan. Deze gedragingen van de directeur van Nacap hebben naar het oordeel van het hof op een aan Nacap toe te rekenen wijze een situatie in het leven geroepen en laten voortbestaan die, mede in aanmerking genomen dat de bedoelde onderhandelingen onder grote tijdsdruk stonden, Kurstjens geen aanleiding behoefde te geven enig onderzoek te verrichten naar de vertegenwoordigingsbevoegdheid van Visser of geen aanleiding diende te geven tot enige twijfel omtrent diens bevoegdheid. Dit oordeel geeft volgens de HR geen blijk van onjuiste rechtsopvatting en het is voorts niet onbegrijpelijk noch onvoldoende gemotiveerd.

Kortmann wijst er terecht op dat er nauwelijks sprake is van toedoen en enige juridische acrobatiek wordt gebezigd om de onderbouwing van de beslissing in de sleutel van het toedoenbeginsel te plaatsen.¹⁷ Toch is in het gedrag van de (statutair directeur van) Nacap wel een zeker toedoen te ontwaren, in elk geval meer dan in de hiervoor besproken uitspraken Felix/Aruba, Meas/Kuyt en Hartman/Bakker.

HARDLEERS

In het arrest Jac. Kuipers B.V./Wijnveen Ede B.V.¹⁸ ging het om onderhandelingen tussen Kuipers B.V. en Wijnveen B.V. over de bouw en levering door Wijnveen B.V. van een aluminium bulkoplegger. De onderhandelingen voor Kuipers B.V. werden gevoerd door Steijvers. Op zichzelf is dit arrest een 'zuivere' toepassing van het toedoenbeginsel ex art. 3:61 lid 2 BW, maar het verdient hier bespreking omdat het goed illustreert welke omstandigheden in dit verband een relevante rol spelen.

De pseudo-vertegenwoordigde dient de wederpartij zo spoedig mogelijk na ontdekking van de vermeend ten onrechte gesloten overeenkomst mee te delen dat hij zich niet gebonden acht

Het hof heeft vooropgesteld dat in beginsel de uit het handelsregister blijkende beperking van de vertegenwoordigingsbevoegdheid van Steijvers aan Wijnveen B.V. kan worden tegengeworpen. In het onderhavige geval was het hof echter van oordeel dan Wijnveen B.V. in redelijkheid heeft mogen veronderstellen dat haar een opdracht namens Kuipers B.V. was gegeven. Het hof heeft dit oordeel in het bijzonder gegrond op het feit dat Kuipers als (enige) bevoegde directeur van Kuipers B.V. bij een voorlopig getuigenverhoor heeft verklaard dat hij de aan Kuipers B.V. toegezonden opdrachtbevestiging van 29 april 1992 in het voorjaar van 1992 had gezien doch deze naast zich neer had gelegd. Het hof is van oordeel dat indien Kuipers B.V. zich op het standpunt stelde dat zij niet aan de overeenkomst gebonden was, het op haar weg had gelegen Wijnveen B.V. hiervan onmiddellijk – voordat de uitvoering van de overeenkomst ter hand zou worden genomen – op de hoogte te stellen. Door dit na te laten, aldus het hof, heeft Kuipers B.V. Wijnveen B.V. in de waan gelaten dat zij daadwerkelijk de opdracht had gegeven, althans dat zij zich niet wenste te beroepen op de onbevoegdheid van Steijvers.

De HR is van oordeel dat het hof niet blijkt heeft gegeven van een onjuiste rechtsopvatting. De HR wijst erop dat de schijn van vertegenwoordigingsbevoegdheid, afhankelijk van de verdere omstandigheden van het geval, ook door een niet-doen kan worden

geweekt, waarbij het niet terzake doet of een gedeelte van de omstandigheden waarop de schijn van bevoegdheid rust, zich heeft voorgedaan – na – de totstandkoming van de overeenkomst.

Een les die uit dit arrest kan worden getrokken is dat de pseudo-vertegenwoordigde de wederpartij zo spoedig mogelijk na ontdekking van de vermeend ten onrechte gesloten overeenkomst dient mee te delen dat hij zich niet gebonden acht. De praktijk is kennelijk enigszins hardleers, aangezien de HR al eerder het niet dan wel niet tijdig reageren van de pseudo-vertegenwoordigde relevant heeft geacht bij beantwoording van de vraag of art. 3:61 lid 2 BW toepasselijk is.¹⁹

SOEPEL HANDELSVERKEER

In de casus Regiopolitie/Hovax vinden we elementen terug uit het hiervoor besproken arrest van de HR inzake Felix/Aruba (ondoorzichtige situatie wat betreft de vertegenwoordigingsbevoegdheid) en de casus inzake Kuipers B.V./Wijnveen B.V. (niet dan wel niet tijdig ingrijpen van de pseudo-vertegenwoordigde). Vanaf Liberty I is de HR het toedoenvereiste ruimer gaan uitleggen, zelfs zo ruim dat in feite in bepaalde gevallen van een – werkelijk – toedoen naar ons oordeel niet meer kan worden gesproken. In die gevallen is de achterman ook gebonden indien de schijn van vertegenwoordigingsbevoegdheid grond vindt in factoren die liggen in de risicosfeer van de achterman, zoals de

ondoorzichtigheid en complexiteit van de organisatie van de principaal, de verkeersopvatting omtrent de inhoud van de functie van de vertegenwoordiger en de positie van de vertegenwoordiger binnen het beslissingsbevoegde orgaan of de organisatie.

Dat in bepaalde gevallen de achterman ook gebonden is, indien niet – in strikte zin – is voldaan aan het toedoenbeginsel lijkt onzes inziens terecht. Indien door de principaal gebruik wordt gemaakt van een gevolmachtigde is het niet onredelijk om in bepaalde gevallen de belangen van een derde te laten prevaleren boven die van de principaal. Het is immers de keuze van de principaal om niet zelf met een derde te handelen. Daardoor creëert de principaal zelf het risico dat de vertegenwoordiger ongewenste handelingen verricht. De principaal kiest bovendien zelf zijn vertegenwoordiger. Hij moet derhalve in beginsel de gevolgen dragen van zijn keuze. Een redelijke uitleg van art. 3:61 lid 2 BW laat een dergelijke bescherming van het opgewekte vertrouwen ook toe.²⁰ Ook om het handelsverkeer soepel te kunnen laten verlopen, is het te rechtvaardigen dat factoren in de risicosfeer van de achterman in dezen ook een relevante rol spelen. ●

NOTEN

1 De auteurs zijn als advocaat verbonden aan het Wetenschappelijk Bureau van AKD Prinsen Van Wijmen.
2 Zie uitgebreid over art. 3:66 BW Asser-Kortmann, *Vertegenwoordiging en rechtspersoon*, deel 2-I, 2004, nr. 75 e.v.
3 Hijma, *Tekst & Commentaar Vermogensrecht*, aantekening 3 op art. 3:61 BW.
4 HR 26 september 2003, NJ 2004, 460.
5 S.C.J.J. Kortmann, noot onder HR 26 september 2003, JOR 2004/32, paragraaf 2c.
6 Dienovereenkomstig Kortmann, a.w. paragraaf 2d.
7 A.w., paragraaf 2b.
8 HR 4 juni 1976, NJ 1977, 336.
9 Zie omtrent het toerekenen aan rechtspersonen van de schijn van vertegenwoordigingsbevoegdheid en de ontwikkelingen terzake onder meer E.E.G. Gepken-Jager, *TVVS* 1998, nr. 98/5, met name p. 131, alsmede de aldaar in noot 25 t/m 30 genoemde arresten van de HR.

10 HR 27 januari 1984, NJ 1984, 545.

11 Aldus terecht Gepken-Jager, *TVVS* 1998, nr. 98/5, pag. 131.

12 Zie ook HR 24 april 1992, NJ 1993, 190 inzake Meas/Kuyt in het kader van de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de deurwaarder en HR 21 oktober 1988, NJ 1989, 80 en HR 9 augustus 2002, NJ 2002, 543 inzake de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de makelaar. Hier speelde de verkeersopvatting een rol bij de vraag of het verrichten van bepaalde rechtshandelingen (aanbieden regeling door een deurwaarder ter zake van executie van ontruimingsvonnis en het sluiten van een koopovereenkomst door een makelaar) behoorde tot de werkzaamheden die de deurwaarder en makelaar gewoonlijk uitvoeren.

13 HR 27 november 1992, NJ 1993, 287.

14 P. van Schilfgaarde, noot onder HR 27 november 1992, NJ 1993, 287, paragraaf 2. Zie uitgebreid over dit arrest onder meer B.W.M. Nieskens-Ispording, *NTBR* 1993/4, p. 76 en *NTBR* 1994/4, pag. 82.

15 HR 9 oktober 1998, NJ 1999, 581.

16 HR 23 oktober 1998, NJ 1999, 582.

17 S.C.J.J. Kortmann, noot in *JOR* 1999/113.

18 HR 12 januari 2001, NJ 2001, 157.

19 Zie HR 26 februari 1993, NJ 1993, 288 waarover M.A.J.G. Janssen, *Bb* 1993/10, pag. 89-90.

20 Zie daarover ook de noot van Kortmann onder HR 23 oktober 1998,